

THEMISTIOS DESPRE SCYTHIA MINOR

DE

ION BARNEA

Apariția în ultimul timp a unei noi ediții cuprinzând 19 dintre cuvântările retorului Themistios (circa 317—388 e.n.)¹, ne oferă prilejul să ne ocupăm mai îndeaproape de cuvîntarea a X-a (*Or. X*: 'Επί τῆς εἰρήνης Οὐάλεντι), în care oratorul grec preamărește pe împăratul Valens pentru pacea încheiată cu Athanaric în vara sau cel mai târziu în începutul toamnei anului 369, în urma primului război purtat cu goții la Dunărea de jos (367—369). Cuvîntarea a fost ținută la începutul anului 370, în fața senatului și în prezența lui Valens, după întoarcerea acestuia la Constantinopol, în iarna anilor 369—370². În ciuda tonului ei puternic retoric, cuvîntarea despre pace adresată lui Valens cuprinde unele informații deosebit de importante privind istoria provinciei Scythia Minor în a doua jumătate a secolului al IV-lea e.n. Aceste informații dobîndesc o însemnătate și mai mare dacă avem în vedere că Themistios a fost martor ocular al celor povestite, ca trimis al senatului de la Constantinopol, în anii 368—369³. În istoriografia românească cel dintîi a atras atenția asupra cuvîntării a X-a a lui Themistios, N. Iorga, care a și reprodus în original o parte din ea⁴. În general însă, știrile păstrate la Themistios despre provincia Scythia

¹ Themistii *orationes*, ed. G. Downey, vol. I. Leipzig, Teubner, 1965, XXV + 339 p. Rec. G. Ch. Hansen, în *Gnomon*, 33, 1963, H. ft 7, p. 662—666. Despre viața și opera lui Themistios se vedea: W. von Christ, *Geschichte der griechischen Literatur*, II, 2, 6. Aufl., München, 1924, p. 1004—1009; W. Stegemann, *Themistios*, în *RE*, 2, Reihe, V, 1934, col. 1642—1680 și Albin Lesky, *Geschichte der griechischen Literatur*, 2. Aufl., Bern-München, 1963, p. 929.

² H. Scholze, *De temporibus librorum Themistii*, Göttingen, 1911, p. 38 și după el W. von Christ, *op. cit.*, p. 1009, nota 3; W. Stegemann, *op. cit.*, col. 1660 ș. a. admit că Themistios a ținut cuvîntarea despre pace la sfîrșitul lunii ianuarie sau februarie 370. C. Patsch, *Beiträge zur Völkerkunde von Südosteuropa, III*; *Die Völkerbewegung an den unteren Donau in der Zeit von Diokletian bis Heraklius*, Wien-Leipzig, 1928, p. 55, nota 4, pornind de la constatarea că Valens se afla încă la Marcianopolis la 31 ianuarie 370, crede că această cuvîntare a fost ținută cel mai de vreme în luna februarie a aceluiași an.

³ Themistii *or.*, X, 132 d, p. 201, r. 21 și Îndeosebi 136 d, *ed. cit.*, p. 207, r. 21—22: ἐρῶ δὲ οὐκ ἀκοῆν ἀλλοτρίαν, ἀλλ' ὦν αὐτὸς γέγονα θεατῆς.

⁴ N. Iorga, *Explicația monumentului de la Adamclisi*, în *ARMSI*, seria III, t. XVII, 1935, p. 206—214. Textul e reprodus după edițiile din Paris 1684, Θεμιστίου λόγοι λγ', p. 132—141 și Dindorf, 1832, p. 157—168, cu schimbarea punctuației, „adesea absurdă”.

Minor, în perioada respectivă de timp, sînt puțin cunoscute la noi, de unde și necesitatea de a stăruî în chip special asupra lor⁵.

Încercînd o grupare a principalelor informații despre Scythia Minor din cuvîntarea a X-a a lui Themistios, e de observat că unele se referă la pacea din 369 și la condițiile ei. Altele scot în evidență abuzurile comandanților militari, dezorganizarea armatei de la frontieră și a apărării *limes*-ului scitic, tot mai mult amenințat de barbari, înainte de poptirea lui Valens la Dunăre, iar o a treia categorie amintesc despre refacerea fortărețelor și despre alte diferite construcții cu caracter militar și civil. O atenție specială se acordă construirii „din temelie” de către Valens a unei fortărețe de pe malul drept al Dunării. O problemă încă nerezolvată pare aceea a “trofeului” (τρόπαιον) menționat de Themistios.

Referitor la primul război al lui Valens cu goții și la pacea încheiată între împăratul roman și Athanaric, regele vizigoților (thervingilor), în corabie, pe Dunăre, la *Noviodunum*, informațiile istoricului Ammianus Marcellinus (XXVII, 5) sînt fără îndoială cele mai precise și mai amănunțite⁶. Themistios, trimis de senatul constantinopolitan ca să stăruie pe lângă Valens pentru încheierea păcii, se arată un pacifist convins, dar un adept al păcii înarmate și în același timp stăpînit de sentimente profund umane, deși, datorită faptului că era „roman” și apartinerea virfurilor clasei exploataoare, el are o atitudine disprețuitoare față de „barbari”. Oratorul lui Valens socotește un „lucru bun” pregătirea de război și trecerea Dunării de două ori (în vara anilor 367 și 369) împotriva goților, care au fost urmăriți în adîncul teritoriului din stînga fluviului. „Dar deși aceste fapte de arme sînt demne de respect, pline de vitejie și cunoscute pentru foarte puțini dintre împărații cîndva existenți, totuși eu cînd mă gîndesc la ziua aceea, al cărei martor ocular am fost”, — se exprimă în continuare Themistios, — “atunci acea navă unică (ἡ μία ναῦς), pe care împăratul a încheiat tratatul de pace, mi se pare mai bună decît podul de vase pe care Xerxes a trecut cu armata Helespontul, iar vasul remorcat (ὄλκας) care a răsîndit pacea, mai bun decît podul care a transportat războiul de pe un mal pe celălalt al Dunării”⁷. Mai departe este înfățișată mulțimea jalnică a goților, de ale cărei rugăminți pentru pace „s-ar fi înduplecat cineva chiar mai tare decît diamantul”⁸. Împăratul a respins multe solii ale barbarilor, dar

⁵ În afară de cuvîntările păstrate, lui Themistios i se mai atribuie o serie de cuvîntări pierdute, printre care și *Orationes Istrienses ad Valentem habitae*, datînd din vara anului 369, în care e firescă și fi existat alte știri despre provincia dintre Dunăre și Marea Neagră. W. Stegemann, *op. cit.*, col. 1668. Velizar Velkov, *Сведенията на Темистиус за Тракия*, în *Izvestiia-Institut, XIX (Сборник. Г. Кацаров)*, 1955, p. 245—260, se ocupă de știrile lui Themistios privind întreaga Tracie, locul principal deținîndu-l cele despre Scythia Minor. Unele aspecte asupra cărora se insistă în acest studiu, nu vor mai fi repetate aici.

⁶ Ammianus greșește totuși cînd fixează Constantiniana Daphne pe malul drept al Dunării și cînd îl pune pe Athanaric în legătură cu greuthungii, nu cu thervingii. Cf. C. Patsch, *op. cit.*, p. 45 și L. Schmidt, *Geschichte der deutschen Stämme*, 2, München, 1941, p. 232, nota 1. Cu privire la același război, a se vedea și Zosimus, *Historiae*, IV, 10, 11. Cf. R. Vulpe, *Histoire ancienne de la Dobroudja*, Bucarest, 1938, p. 310—312 și A. Nagl, *Valens*, în *RE*, A, 2, 1948, col. 2106—2110.

⁷ Themistii *or.*, X, 132, c—d, *ed. cit.*, p. 201, r. 10—21.

⁸ *Ibidem*, p. 201—202. Goții sînt numiți „sciiți” (Σκίθται). La fel Eunapius, *Fragm.* 37 și Zosimus, *Historiae*, IV, 10.

în cele din urmă a cedat stăruințelor senatului și alor lui Themistios, a cărui concepție adînc filantropică, influențată de creștinism, se rezumă în expresia: „mai aproape de Dumnezeu sînt cei care salvează viețile decît cei care le ridică”⁹. Aceeași concepție care nu se întilnește în filozofia antică, despre rolul universal al imperiului, este exprimată de filozoful și retorul grec păgîn Themistios, sub altă formă, în aceeași cuvîntare. După el Cyrus poate fi socotit un „filopersan” (φιλοπέρσης), nu un filantrop”, Alexandru cel Mare un filomacedonean” (φιλομακεδών), iar Augustus un „filoroman” (φιλορώμαιος). Însă cel care vrea să fie un adevărat împărat, trebuie să vegheze la fericirea tuturor, să fie un „filantrop” (φιλόανθρωπος)¹⁰.

Valens cu greu a cedat stăruințelor pentru pace. Themistios își amintește că odinioară Scamandru, riul troian, personificat de Homer, îl împiedicase pe Ahile cel infuriat împotriva troienilor, năucindu-l pe tînăr cu spuma și valurile lui (Iliada, XXI, 233 și urm.). Istrul însă, împotriva voinței lui, era supus la război prin podul aruncat deasupra apelor, la Noviodunum, după precizarea lui Ammianus Marcellinus (XXVII, 5). Pacea era încredințată viitorului. Corăbiile se legănav ancorate în curentul fluviului ca într-un debarcader și ai fi crezut că sînt prinse în ancore ca în niște rădăcini. Împăratul se afla pe corabie, aproape de mal, nevoind să coboare, iar goșii se revărsau ca o turmă nesfirșită pe mal, implorînd pacea¹¹. Continuînd referirile sale la literatura vechilor eleni, care, ca și filozofia și istoria strămoșilor săi, îi erau atît de familiare, Themistios avînd în minte acest ultim tablou la care asistase, îl socotește pe Valens mai fericit decît Agamemnon (Iliada, III 182), pentru că în jurul lui roiau nu numai trupele proprii, ci și mulțimea fără număr a goșilor, pe care în cele din urmă îi ierta, acordîndu-le pace. De asemenea, în cuvîntarea sa de laudă exagerată, retorul grec îl găsește pe Valens superior lui Xerxes, care cu prilejul luptei navale cu grecii de lîngă Salamina „nu era nici măcar un spectator curajos, ci ședea sub un baldachin de aur, umbrît de acoperiș, semn mai curînd al moliciunii, decît al bogăției”. Împăratul roman chiar în timpul tratatelor de pace a dat dovadă de o tărie pe care n-au avut-o goșii în timp de război. Stînd în corabie pe soare, cînd acesta era mai dogoritor, de dimineța pînă către seară, Valens „a repurtat împotriva sa însuși o victorie și mai demnă de admirat, la care nimeni n-a mai fost părtaș, nici general, nici comandant mai mic sau soldat”¹².

Încheierea păcii cu Athanaric n-a avut loc, așa cum ar apărea din această ultimă relatare, chiar în plină vara anului 369, deoarece a doua campanie de urmărire a goșilor în stînga Dunării a început după data de 5 iulie a aceluiași an, fiind urmată de trimerii de soli și de tratative de pace nu prea ușoare. Totuși Themistios ne încredințează că importantul eveniment s-a petrecut pe o zi călduroasă, care ar putea fi amînată cel mai tîrziu în luna septembrie 369¹³. Vorbînd despre condițiile păcii,

⁹ Themistii, *op. cit.*, 133 b, p. 202, r. 11 : . . . μᾶλλον θεῶν κερκπλήσιοι τῶν ἀναιροῦντων οἱ σώζοντες.

¹⁰ *Ibidem*, 132 b-c, p. 201, r. 1-9. Cf. Vlad. Valdenberg, *Discours politiques de Thémistius dans leur rapport avec l'antiquité*, in *Byzantion*, I, 1921, p. 365.

¹¹ *Ibidem*, p. 202, r. 12-p. 203, r. 2.

¹² *Ibidem*, 133 d-134 b, p. 203, r. 3-21.

¹³ C. Patsch, *op. cit.*, p. 54; L. Schmidt, *op. cit.*, p. 231-233.

Ammianus Marcellinus este cît se poate de laconic, dîndu-ne în schimb informația pe care n-o găsim în altă parte, că Valens „a primit ostateci”¹⁴. Zosimos, după afirmarea cu caracter general, că „s-a încheiat un tratat de pace care nu dezonorează demnitatea romană”, precizează că „romanii, voind să aibă siguranța de mai înainte, nu le-au mai îngăduit barbarilor sub nici un chip și nicicînd să treacă frontiera romană”¹⁵. În schimb Themistios, deși pe același ton retoric, ne oferă o serie de amănunte deosebit de prețioase despre condițiile înjositoare ale tratatelor de pace de mai înainte, cu biruri în bani și în natură plătite barbarilor, în opoziție cu condițiile onorabile ale păcii din anul 369, cu goții. Informațiile lui despre pacea lui Valens coincid în liniile lor mari cu cele ale istoricului Zosimos (IV, 11). În traducere ele sună astfel:

„Era o priveriște de necrezut și care nu s-a mai întîmplat de multă vreme, ca să-i vezi pe romani dînd și nu cumpărînd pacea. Nimeni n-a văzut numărîndu-se aur barbarilor, nici atîția și atîția talanți de argint, nici corăbii pline de vestminte, nici cele pe care le înduram mai înainte noi cei care rămîneam pe loc, avînd parte de o liniște mai grea decît invaziile, prin birul anual pe care-l suportam, de a cărui realitate nu ne rușinăm, dar de la al cărui nume ne abținem. Împăratul deși este foarte darnic, însă de data aceasta nu s-a arușinat să fie socotit foarte zgircit. El a suspendat obișnuita alocație anuală în alimente (στρωπέσιον) și în loc de atîția care erau acceptați mai înainte, a îngăduit numai unuia singur să slujească în ceea ce privește limba, ca nefiind nevoie de mai mult pentru relațiile dintre goți și romani. Astfel prin toate mijloacele s-a străduit să facă cunoscut, el însuși neiubind pacea, dar fiind îngăduitor față de barbari, că nici tîrgurile, nici piețele, pe care înainte de pace aveau voie să le facă oriunde ar fi voit, acum nu le-a mai lăsat să aibă libertate. Deși exista un cîștig comun pentru ambele neamuri din schimbul reciproc al mărfurilor necesare, numai două orașe din cele construite de-a lungul fluviului le-a organizat ca tîrguri (ἐμπορία). Acesta era pe de o parte semn al faptului că impune toate barbarilor la încheierea tratatului de pace, pe de alta prevederea ca răufăcătorii să se ascundă mai puțin, interzicîndu-li-se amestecul în anumite locuri”¹⁶.

Din relatarea lui Themistios se poate vedea ce grea povară morală și materială constituia pentru înseși vîrfurile societății romane sistemul răscumpărării păcii, care nu era altceva decît un tribut anual plătit de imperiu „barbarilor” și sporind proporțional cu pericolul pe care aceștia îl prezentau pentru stat. În astfel de împrejurări desigur că nu mai era imperiul cel care dicta condițiile păcii, ci dimpotrivă el lua asuprași anumite obligații față de „barbari”¹⁷. De aceea pacea din 369 îi apare oratorului ce-l lauda pe Valens ca „o priveriște de necrezut” pentru condițiile sale, care într-adevăr erau onorabile pentru romani, dat totuși nu prea grele pentru goți. Aceștia încetau să mai fie federați ai imperiului, pier-

¹⁴ Ammianus Marcellinus, XXVII, 5: ... *acceptis obsidibus, Valens Constantinopolim rediit.*

¹⁵ Zosimos, IV, 11, *op. cit.*, p. 186.

¹⁶ Themistios, *or.*, X, 135 a—d, p. 205, r. 11—p. 206, r. 12.

¹⁷ Cf. Vasilka Tăpkova-Zaimova, Mihail Vojnov, *La politique de Byzance dans ses rapports avec les „barbares”*, in *Etudes historiques à l'occasion du XIIe congrès international des sciences historiques-Vienne, août-septembre 1965*, t. II, Sofia, 1965, p. 35.

zînd subsidiile anuale (*annona*) din partea romanilor și interzicîndu-li-se trecerea Dunării în imperiu. Frontiera Dunării de jos era din nou închisă goșilor. Spre deosebire de trecut, pentru comerțul cu goșii erau fixate pe frontieră numai două cetăți. Una dintre acestea era, se pare, Constantiniana Daphne, iar cealaltă probabil Noviodunum¹⁸.

Pentru a evidenția mai mult meritele lui Valens în reorganizarea *limes*-ului scitic, Themistios prezintă pe scurt, dar plastic, starea de dezorganizare și decădere a armatei romane de la frontieră, înainte de poposirea împăratului pe teritoriul Dobrogei. „Mai înainte”, se exprimă oratorul paflagonian, „din cauza indiferenței față de gărzi (αἱ φρουραὶ), dușmanii, se încredințaseră despre acestea că sînt nedotatate atît în timp de război, cît și în timp de pace, văzîndu-i pe soldați nu numai fără arme, dar pe mulți dintre ei chiar fără haine, decăzuți și sufletește și trupește. Căpeteniile gărzilor și comandanții lor erau mai curînd negustori și vînzători de sclavi, care aveau ca preocupare să cumpere și să vîndă cît mai multe lucruri. Numărul paznicilor îl micșorau, ca să le rămînă cîștig salariul celor care lipseau, iar fortărețele se dărăpănaseră, fiind goale de oameni și de arme. Văzînd aceste lucruri, nu fără motiv gîndeau că ei înșiși sînt mai buni decît soldații care porneau la luptă contra dușmanului, părăindu-li-se pînă atunci că războiul deschis este rușinos, ei ocupîndu-se în siguranță cu furtul. Ei se împrăstiau peste tot de-a lungul malului nu numai cîte unul și doi, ci în grupe mai mici și mai mari, fiind de acum tîlhari, nu soldați (λαστοὶ δῆθεν, οὐ στρατιῶται), denumind prăzile furturi”¹⁹.

Îndată după prezentarea sumară a acestei crude realități, Themistios revine brusc : „Dar acum de sus pînă la mare ai crede că se întinde un zid de oțel și acest lagăr, astfel întărit, este plin de fortărețe, arme și soldați”²⁰. Asemenea lucrări cu caracter militar mai fuseseră amintite în aceeași cuvîntare imediat înaintea celor de mai sus, după descrierea momentului încheierii păcii și a condițiilor acesteia. Atunci ele fuseseră puse în legătură cu neîncrederea pe care o prezentau în fața împăratului „barbarii” cu care abia încheiase tratatul de pace și împotriva cărora a luat pe loc măsurile necesare de întărire a apărării frontierei. Cunoscîndu-le firea înșelătoare și ușurința necredinței, Valens „a clădit unele fortărețe din nou, pe altele în curs de distrugere le-a înălțat, iar altora le-a adăugat ceea ce le lipsea : înălțime unde aceasta era mai mică, grosime unde era nevoie, apă din belșug unde ea lipsea, depozite de alimente pretutindeni și porturi la marea vecină, soldați potrivit cu registrele și paznici al căror număr este același cu cel din liste, arme, săgeți și mașini de război, toate examinate pînă la cea mai de pe urmă”²¹.

¹⁸ C. Patsch, *op. cit.*, p. 53. Bazîndu-se pe descoperirea unui mare număr de plumburi sigilare cu caracter comercial din secolul al IV-lea e. n., la Pârjoaia (Sucidava ?), r. Adamclisi, P. Diaconu, *Urme vechi creștine descoperite în sud-vestul Dobrogei*, în *Biserica Ortodoxă Română*, 81, 1963, 5—6, p. 548—550, presupune că în această așezare romană se afla unul din cele două puncte prin care goșii puteau face comerț cu romanii, în urma tratatului de pace încheiat în anul 369.

¹⁹ Themistios, *or.*, X, 136 a—c, p. 206, r. 23—p. 207, r. 17. A se vedea pentru același fel de a se purta al comandanților militari romani, cîtiva ani mai tîrziu, după pătrunderea masivă a goșilor în imperiu (376), Amm. Marcellinus, XXXI, 4.

²⁰ *Ibidem*, 136 c—d, p. 207, r. 17—19.

²¹ *Ibidem*, 135 d—136 a, p. 206, r. 12—23.

Anumite măsuri în același sens, cu privire la cetățile de pe cursul inferior al Dunării și în special pentru dotarea acestora cu proviziile necesare, luase Valens prin noul prefect al pretoriului, Auxonius, chiar înainte de începerea primului război cu goții (Zosimus, IV, 10). De data aceasta însă lucrările căpătau o amploare mult mai mare și se executau chiar în prezența împăratului. Dintre toate aceste opere de refacere a fortărețelor de pe *limes*-ul dobrogean, Themistios descrie mai amănunțit una, despre care vorbește „nu din auzite”, ci la care a fost martor ocular²². După ce descrie ținutul mărginit de bălțile Dunării, bintuit de atacurile pe neașteptate ale „barbarilor”, și limba de pământ terminată printr-un promontoriu, pe care a fost zidită cetatea, el arată greutățile de construcție și o serie de amănunte în legătură cu lipsa de materiale, încheind cu unele referiri la antichitatea elenă :

„Cunoașteți fără îndoială aceasta toți cîți ați fost prin ținutul acela, care este cel mai frumos din Scythia supusă imperiului, dar cel mai puțin sigur față de barbari. Fluviul care-l străbate nu este curat, ci amestecat, cu pământ, iar mlaștinile formează un golf pătrunzînd adînc în uscat, care nu este nici navigabil, nici accesibil cu picioarele. Acest ținut servea pînă acum ca bază pentru atacurile dușmanilor, care sub pretextul păcii ce ne lega de ei, neîndrăznind să atace cu armată compactă și pe față, se dedau la furtisaguri și răutăți cu ajutorul luntrilor cu un singur rînd de vîsle (*μονήρες πλοῖον*) și stînd la pîndă în jurul grindurilor din bălți, cădeau pe neașteptate asupra localnicilor. Grănicerii noștri aflați la distanță unul de altul, în măsura în care luau cunoștință de atacuri, alergau și pătrundeau cît puteau în spre fluviu, dar urmărirea devenea cu neputință, mlaștina nepermițîndu-le să mai înainteze nici pe apă nici pe jos. Acest lucru nu mai era de suportat, fiind jefuiți sub ochii noștri, fără să putem să-i pedepsim pe răufăcători. Dar împăratul s-a dovedit nu numai îndemînatec față de natura terenului, ci descoperind în acel loc o limbă mică de pământ înaintînd în regiunea mlaștinoasă și terminîndu-se cu un mal înalt, de unde se putea vedea tot ținutul înconjurător, a construit din nou o fortăreață, urmărind zidurile de apărare ce abia se mai distingeau. Temelia acestora o pusese vreunul dintre împărații de mai înainte, pentru avantajul terenului, dar a renunțat din cauza greutăților de construcție. Căci cine n-ar fi de aceeași părere cu cei care au părăsit ca nerealizabil proiectul într-un loc unde în apropiere nu se găsește cu ușurință nici piatră (*λίθος*), nici cărămidă (*πλίνθος ὀπτή*)²³, nici var (*κονία*), ci toate trebuie să fie transportate cale de atîtea și atîtea stadii, cu mii de animale de povară (*ὑποζύγια*)? Dar împăratul a întrecut talentul de care Amphion a dat dovadă la construirea zidurilor de apărare ale Thebei²⁴. Ai fi zis că pietrele și cărămida veneau de la sine și că zidul se înălța fără meșteri (*τέκτονες*)²⁵ și fără zidari (*λιθολόγοι*)²⁶. Atît de mare era ascultarea soldaților și ușurarea greutăților ! Împărțind grija la toți și nelăsînd nici o parte a armatei să fie împovărată peste putere, ci împărțînd sarcina lucrului în

²² V. mai sus, nota 3.

²³ Cf. A. K. Orlandos, *Τὰ ὑλιὰ καὶ δομῆς τῶν ἀρχαίων ἐκλήρων*, Atena, 1955—56, p. 73, 81 și 85.

²⁴ Odiseea, XI, 262.

²⁵ Cf. A. K. Orlandos, *op. cit.*, p. 36—37 ș. a. (v. index, s. v.).

²⁶ *Ibidem*, p. 81—82.

porțiuni mici, nu l-a lăsat pe nimeni să simtă greutatea, făcându-i pe toți părtași și în primul rînd pe el însuși mai mult. Iar dacă mă credeți, nici camerierii, nici paznicii de casă nu stăteau de o parte; chiar și aceia aduceau o anumită măsură de ceramică sfărîmată (κέραμος συντετριμμένος)²⁷. Mai înainte eu îl admiram pe Demostene al lui Alkiphron pentru zidul de apărare al Sphacteriei, că s-a folosit de soldați atît de ascultători, încît din lipsă de vase, aduceau argila pe spate, împletindu-și mîinile înapoi și că aceștia erau mai mult vîslași (ἐρέτης) decît infanteriști greu înarmați (ὄπλίτης), construind sub amenințarea iernii o coamă de zid, nu un zid întreg de apărare²⁸. Acolo unde comandanții mici și mari nu se dădeau înapoi, cum s-ar fi purtat cineva după merit, decît precum educatorul, tot așa și cei educați²⁹.

Cu toate amănuntele descrierii, Themistios nu dă și numele cetății construite de Valens. Cunoscuta inscripție din același timp, descoperită la Hisarlic (Gîrliciu), r. Hirșova, unde se presupune că exista localitatea antică *Cius*, pare să confirme spusele lui Themistios. Ea amintește despre înălțarea din temelii, în timpul lui Valens, a unei fortificații (*burgus*), cu mîna (prin truda) soldaților săi prea devotați din legiunea comitatensă *Prima Flavia Gemina*, „după înfrîngerea goților”. Lucrarea s-a făcut cu purtarea de grijă a tribunului Marcian și a comandantului local (*praepositus*) Ursicinus, din porunca lui Flavius Stercorius, comandantul militar-ului provinciei (*dux*)³⁰. Configurația terenului pe care se află ruinele presupusei cetăți *Cius* și regiunea înconjurătoare coincid cu descrierea retorului grec. Potrivit obiceiului, constructorii (*tektones* și *lithologoi*) se pare că erau militari. Populația civilă locală era obligată, între altele, să se ocupe de transportul materialelor de construcție necesare. În ceea ce privește durata de timp în care a fost construită fortăreața, nu există vreo indicație nici la Themistios, nici în textul inscripției de la Gîrliciu. Din faptul că întreaga lume militară și civilă din împrejurimi a fost mobilizată în acest scop, se poate deduce însă că lucrarea a fost executată destul de repede, poate în cîteva luni³¹.

Izvoarele scrise menționează încă două fortărețe, ce după numele pe care-l poartă, par să fi fost construite tot în timpul lui Valens. Prima e *Gratiana*, unde-și aveau garnizoana *militēs primi Gratianenses*, socotită o interpolare mai tîrzie în *Notitia Dignitatum* (Or. XXXIX, 27)³² și numită astfel după Gratian, nepotul și coaugustul lui Valens în Occident (375—383). A doua se numește *Valentiniana*, probabil după numele lui Valentinian I, tatăl lui Gratian și fratele lui Valens și e menționată de istoricul

²⁷ Ceramica sfărîmată era amestecată cu mortar, ajutînd la consolidarea acestuia.

²⁸ Thucydides, *Războiul peloponesiac*, IV, 4 (trad. N. I. Barbu), București, 1966, p. 380.

²⁹ Themistii or., X, 136 d—138 b, p. 207, r. 22—p. 210, r. 4.

³⁰ *CIL*, III, 6159 = 7494 = Dessau, *ILS*, 770: [*D* (*ominus*) *n* (*oster*) *invictissimus princeps*, *Fl* (*abius*) *Valens victor maximus triumfator* [*semper Augustus*, *in fidem recepto rege Athan*] [*arico*, *victis superalisque Gothis*, [*ingruente item in victorias illa*] *s* *tempore feliciter quinquennialiorum* [*hunc burgum a fundamēntis*] *ob defensionem reipublicae extruxit* [*labore . . . devotissimi*] *morum militum suorum Primanorum* [*et . . . commisor*] [*um cure Marciani trib* (*uni*) *et Ursicini* (*prae*-*positi*) *semper*] *vestri*, [*ordinante Fl* (*avio*) *St*] [*rcorio viro clarissimo*, *duce*. A se vedea observații suplimentare asupra acestei inscripții la A. Nagl, *op. cit.*, col. 2110.

³¹ V. Velkov, *op. cit.*, p. 257; idem, *La construction en Thrace à l'époque du Bas-Empire* (*d'après les écrits*), în *Archeologia*, X, Wrocław, 1958, p. 131.

³² V. Pârvan, *Salsovia*, București, 1906, p. 41—42.

Procopios printre cetățile de pe țărmul Pontului Euxin, la nord de Tomis sau între această cetate și Callatis³³. Tot din timpul lui Valens sînt doi stîlpi miliari, descoperiți unul la Miriștea (fost Edilchioi), rn. Negru Vodă³⁴, iar celălalt în apropiere de Rasova³⁵, arătînd că sub același împărat au fost reparate și drumurile provinciei. O inscripție metrică latină din secolul IV e.n., descoperită la *Dineia*, azi Vojvoda, în NE Bulgariei și care probabil provine de la *Odessos* (Varna), vorbește despre repararea mai multor porturi și a fost pusă în legătură de asemenea cu informația de mai sus (p. 567), din cuvîntarea despre pace a lui Themistios³⁶.

După relatarea despre încheierea păcii și despre reorganizarea *limes-ului* scitic, oratorul care-l lăuda pe Valens, trecînd chiar sub tăcere unele merite ale înaintașilor acestui împărat, caută să-i liniștească pe senatori și o dată cu ei pe toți supușii, asigurîndu-i despre situația bună de la frontiera dunăreană, care însă, din nefericire pentru imperiu, avea să dureze numai cîțiva ani : „Și acum domnește pacea aproape la toate frontierele, domnește pregătirea de război. Căci știe împăratul că aceia sînt cei mai de încredere, care sînt cei mai bine pregătiți de război. Geme malul de fortărețe, fortărețele de soldați, soldații de arme, iar armele de strălucire și de siguranță. Desmățul a fost alungat din rîndurile militarilor, luîndu-i locul belșugul de cele necesare. De aceea soldații nu mai sînt siliți să se războiască cu supușii în locul barbarilor, de la care se abțineau din cauza tratatelor de pace, și nici să-i jefuiască pe țărani din cauza lipsei. Nu știu cum teama și îndrăzneala s-au întors pentru soldați după rînduiala obișnuită : acum îi disprețuiesc pe barbari și se tem de țărani. Mustrarea din partea țăranilor este pentru ei mai de temut decît năvălirea a mii de goți. Astfel atît de dinafară cît și de dinăuntru pacea stăpînește peste noi, iar asupra dușmanilor teama de arme și asupra soldaților teama de legi”³⁷. Drept încheiere a constatărilor de mai sus, Themistios adaugă următoarele considerații : „Și a înălțat (Valens) un trofeu (τρόπαιον) al acestei victorii făcut nu din piatră, nici din bronz sau din aur și fixat într-un singur loc, ci împlîntat în inimile tuturor barbarilor și romanilor. Și pe acest trofeu l-a înălțat împăratul nu cu o mulțime de ucideri și răni, nici cu mormane de nespus de morți, ci numai cu grija continuă și cu energia sa”³⁸.

Acest ultim pasaj a dat naștere la două interpretări diferite. N. Iorga admite că Themistios se referă nu numai la un simplu „trofeu-simbol”, pe care Valens l-a înălțat „în fața lumii barbare” prin activitatea sa pe teritoriul Sciției Minor, între anii 368—369 și prin pacea încheiată cu Athanaric, ci la un „trofeu material”, care ar fi monumentul triumfal

³³ Procopius, *De aedificiis*, IV, 11. Cf. R. Vulpe, *op. cit.*, p. 312. V. Velkov, *Ein Beitrag zum Aufenthalt des Kaisers Theodosius I. in der Provinz Skythien im Jahre 386 im Lichte neuer Erkenntnisse*, in *Eunomia*, V, 2, Praga 1961, p. 57, caută *Valentiniana* pe drumul dintre *Tropaem Traiani* și *Noviodunum*.

³⁴ *CIL*, III, 12. 518.

³⁵ *CIL*, III, 13. 755.

³⁶ V. Velkov, *La construction en Thrace . . .*, *op. cit.*, p. 130; V. Beșevliev, *Spätgriechische und spätlateinische Inschriften aus Bulgarien*, Berlin, 1964, nr. XXV.

³⁷ Themistii *or.* X, 138 b—d, p. 210, r. 5—22.

³⁸ . . . και τρόπαιον ἔστηκε ταύτης τῆς νίκης οὐκ ἐκ λίθου πεποικημένον οὐδὲ χαλκοῦν ἤχρυσουῦν πεπηγός ἐφ' ἑνὸς χωρίου, ἀλλ' ἅπασι μὲν βαρβάρους, ἅπασι δὲ Ῥωμαίοις ἐν διαί τῷ-μενον. καὶ τοῦτο ἀνέστησε θισιλεὺς οὐ πλήθει φόνων καὶ τραυμάτων οὐδὲ σωροῖς νεκρῶν ἀδιηγῆτων, ἀλλὰ μόνῃ τῇ προσεδρία καὶ τῇ καρτερία. *Ibidem*, 138 d—139 a, p. 211, r. 2—8. Cf. *ibidem*, 130 d, p. 198, r. 15—17.

de la Adamclisi³⁹. În schimb, J. Guey susține că în textul citat mai sus este vorba despre un simplu „trofeu moral”, adevăratul trofeu ridicat de împăratul roman fiind nu trofeul lui Traian de la Adamclisi, ci fortăreața construită sub ochii lui Valens pe malul drept al Dunării, mai jos de Hirsova, foarte probabil cetatea *Cius*⁴⁰.

Este adevărat că nimeni nu se mai gîndește astăzi să atribuie lui Valens monumentul triumfal de la Adamclisi. Însă contextul în care apare informația lui Themistios despre „trofeul” simbolic al lui Valens se pare că nu exclude, ci chiar presupune existența materială a unui adevărat „trofeu”, nu a unei cetăți sau a unei alte construcții, care să poată fi luat ca atare. Modul figurat de exprimare al oratorului grec, folosit mai înainte și apoi cu puțin după aceea, în textul aceleași cuvîntări, ne dă dreptul să presupunem că a existat în realitate și un trofeu material. Imediat înaintea referirii la trofeu, Themistios se exprimă astfel: „Pe goți de romani îi desparte nu un fluviu, o mlaștină sau niște ziduri întărite. Pe acestea cineva le-ar putea străpunge, străbate și trece pe deasupra. Ceea ce-i desparte pe goți de romani este teama peste care nimeni n-a trecut vreodată, cînd are credința că este mai slab”⁴¹.

Toată lumea cunoaște că pe goți de romani îi despărțea nu numai Dunărea cu bălțile ei, ci și un lanț întreg de fortificații, ca să nu mai vorbim de flota care circula în susul și în josul apei și despre care Themistios însuși ne-a lăsat unele informații prețioase. „Teama” care era mai presus de aceste obstacole materiale, nu exclude existența lor. Ea are față de ele aceeași însemnătate pe care o poate avea „trofeul moral” față de cel material.

La fel și mai departe cu cîteva rînduri, în cuprinsul aceleiași cuvîntări: „(Goții) n-au fost înfrînți cu trupurile sau cu armele, cu care și cei mai buni sînt adesea întrecuți de cei mai răi, ci cu mintea, cu inteligența și cu convingerea că ei sînt mult inferiori”⁴². Ca și mai înainte, aici se arată superioritatea valorilor morale față de cele materiale. Înfîngerea morală suferită de goți nu exclude pe cea fizică. Dovadă despre existența acesteia de pe urmă este faptul că însuși Themistios vorbește în continuare despre eventuala învinuire adusă de către goți comandanților lor pentru că au pierdut bătălia, din cauza greșelilor de tactică militară, și despre faptul că au fost înfrînți (fizic, nu moral), „de două ori în fiecare an”⁴³. Pentru același motiv, desigur al victoriei fizice asupra goților, Valens a fost supranumit *Gothicus maximus*⁴⁴, titlu confirmat și de Themistios⁴⁵. Dar acest lucru nu-l împiedica pe filozoful „filantrop” și strălucitul orator să conteste existența vreunor jertfe omenesti de o parte și de alta a celc

³⁹ N. Iorga, *op. cit.*, și indeosebi p. 206—207; idem, *Histoire des Roumains*, II, Bucarest, 1937, p. 76—77. Tot lui Valens inclină să-i atribuie trofeul de la Adamclisi, S. Ferri, *Arte romana sul Danubio*, Milano, 1933, p. 372—378; idem, *Nuovi documenti relativi al trofeo di Traiano nella Mesia Inferiore*, în *Annali della R. Scuola Normale Superiore di Pisa*, serie II, vol. II, 1933, p. 369—375.

⁴⁰ J. Guey, *Le „Tropaeum Trajani” est-il l'œuvre de l'empereur Valens?*, în *Revue des études anciennes*, t. XI, 1938, p. 387—398.

⁴¹ Themistii or., X, 138 d, p. 210, r. 21— p. 211, r. 2.

⁴² *Ibidem*, 139 b, p. 211, r. 18—21.

⁴³ *Ibidem*, 139 b—c, p. 211, r. 21— p. 212, r. 6

⁴⁴ *CIL*, VI, 1175 = 31250 = Dessau, 771. Cf. C. Patsch, *op. cit.*, p. 55 și A. Nagl, *op. cit.*, col. 2109—2110.

⁴⁵ Themistii, or., X, 140, C, p. 213, r. 14.

două tabere și să-și încheie cuvîntarea cu următoarea sentință care era în același timp un sfat, arătîndu-l pe Valens ca un adevărat împărat, fără să conteste că el era și un bun strateg : „distrugerea dușmanilor este o laudă a strategiei, iar fericirea supușilor una a împărăției”⁴⁶. La rîndul lor, Ammianus Marcellinus (XXVII, 5) și Zosimos (IV, 11) vorbesc mai clar decît Themistios despre existența unor lupte între romani și goți dincolo de Dunăre, în campaniile din anii 367 și 369⁴⁷.

Existența unor lupte presupune pe cea a unor jertfe omenesti și chiar ridicarea unui monument triumfal, care în orice caz nu poate fi cel de la Adamclisi. De aceea, pornind de la informația alegorică a lui Themistios despre existența unui „trofeu”, cu toată rezerva cuvenită, din lipsa unor dovezii mai precise, nu excludem posibilitatea ca tocmai acesta să fi fost monumentul de la care provin cele cinci blocuri cu inscripție în limba latină, cunoscute pînă în ultimul timp ca găsite în apropierea orașului Babadag. Despre patru din ele, publicate mai de mult⁴⁸, s-a constatat de curînd că fuseseră găsite în apropiere de *Salsovia*⁴⁹. Al cincilea fragment din aceeași inscripție s-a descoperit la Congaz, între Babadag și Tulcea⁵⁰. Textul celor cinci fragmente de inscripții cuprinde mai multe nume romane (*Titinus, Valentinus, Ursicinus, Ianuarius, Ursinus, Concordius* ș.a.), cîteva nume orientale (*Abbas, Barsumes, Barsames* ș.a.) și numele unui geto-dac localnic sau colonist carp, din secolele III-IV, *Dicebalus*. Toți, erau militari, unii dintre ei avînd diferite grade în armată (*bisexarchi, exarchi, circitores*), iar alții fiind simpli soldați (*castriciani și equites*). Lespezile cu inscripții fuseseră folosite ca parament la un edificiu comemorativ, cel mai probabil un monument în genul mausoleului de la Adamclisi, înălțat undeva între Congaz și Mahmudia, în cinstea soldaților căzuți în cursul unor lupte despre care nu știm nimic precis. Pe baza fragmentelor păstrate s-a observat că la aceste lupte au luat parte cel puțin trei corpuri de trupă din regiunea respectivă. Două dintre ele vor fi fost detașamentul (*vexillatio*) din legiunea I Iovia, menționat de cunoscuta inscripție de la Salsovia⁵¹ și noua unitate ce purta numele lui Constantius II, cu sediul în aceeași localitate (*milites quinti Constantiani*)⁵². Nu trebuie pierdut de asemenea din vedere că în apropiere se afla *Aegyssus*, unde cantona

⁴⁶ *Ibidem*, 141 c, p. 214, r. 21—22.

⁴⁷ L. Schmidt, *op. cit.*, p. 232, afirmă că nici Themistios nici Zosimos nu știu ceva despre vreo luptă ce ar fi avut loc între romani și goți. Totuși, deși goții evitau lupta deschisă, Themistios afirmă că ei au fost înfrinți (v. mai sus), iar Zosimos (IV, 11) știe că romanii au trecut fluviul, i-au urmărit pe barbarii ascunși și au omorît pe mulți dintre ei (πολλοὺ δὲ πλῆθους τοῦτον τὸν τρόπον ἀπολουμένων), ceea ce de asemenea presupune existența unor lupte cu morți de o parte și de alta. Oricărui indoieli le pune capăt Ammianus Marcellinus (XXVI, 5): „...continuatis itineribus (în stînga Dunării, după trecerea fluviului, pe la *Noviodunum*) longius agentes Gruthungos bellicosam gentem adgressus est: postque levior certamina Athanaricum ea tempestate iudicem potentissimum, ausum resistere cum manu quam sibi crediderit abundare, extremorum metu coegit in fugam...” Cf. A. Nagl, *op. cit.*, col. 2108—2109.

⁴⁸ *CIL*, III, 14, 214, 24; Gr. Tocilescu, *Fouilles*..., p. 209, nr. 35.

⁴⁹ Emilia Dorușiu, *Precizări topografice despre unele inscripții dobrogene*, în *SCIV*, 15, 196 I, 1, p. 133—134.

⁵⁰ P. Nicorescu, *Bisexarchus, un grad necunoscut în armata pre-bizantină*, în *ARMSI*, seria III, t. XIX, 1937, p. 211—219.

⁵¹ V. Pârvan, *op. cit.*, p. 27 și urm.

⁵² *Notitia Dignitatum*, XXXIX, 27.

un alt detașament al legiunii I Iovia. Pină la descoperirea de noi elemente și a locului exact unde se înălța monumentul comemorativ, nu se poate precizia dacă el trebuie pus în legătură cu vreuna din bătăliile lui Constanțiu II sau mai curînd ale lui Valens împotriva goților⁵³. Informația lui Themistios constituie în orice caz o prețioasă mărturie în favoarea ultimului dintre cei doi împărați.

Faptul că Ammianus Marcellinus și Zosimos nu amintesc nimic despre „trofeul” menționat de Themistios, nu trebuie să ne mire, pentru că nici unul dintre acești trei scriitori nu ne dă informații complete despre activitatea lui Valens pe pămîntul Dobrogei între anii 367—369. E de citat ca exemplu cazul relatat numai de istoricul Sozomenos, al vizitei făcute de împăratul arian prin anii 368—369 la Tomis, unde a căutat să impună credința sa localnicilor, întîmpinînd pentru aceasta opoziția lor în frunte cu episcopul ortodox Bretanion (Vetranio)⁵⁴. De aceea, atît cu privire la problema trofeului, cît și la altele legate de staționarea împăratului Valens pe teritoriul fostei provincii Scythia Minor, rămîne în sarcina viitoarelor descoperiri arheologice să confirme, pe cît va fi cu putință, informațiile izvoarelor literare și să împlinească lipsurile lor.

THEMISTIOS SUR LA SCYTHIA MINOR

RÉSUMÉ

On analyse les passages du Xe discours (*Or. X 'Επι τῆς εἰρήνης Οὐάλεντι*) du rhéteur Themistios, qui se réfèrent à la province de la Scythia Minor. Malgré son ton rhétorique, le discours comprend certaines données importantes concernant la paix conclue entre Valens et Athanaric (369) et la province de la Scythia Minor. Ces informations ont une importance encore plus grande si l'on tient compte du fait que Themistios fut témoin oculaire des événements, en tant qu'envoyé du sénat à Constantinople, pendant les années 368—369.

Certaines des données du Xe discours de Themistios concernent la paix de 369 et ses conditions; d'autres mettent en évidence les abus des commandants militaires, la désorganisation de l'armée à la frontière et à la défense du *limes* scythique au moment de l'arrivée de Valens au Bas-Danube, tandis que les données de la troisième catégorie mentionnent la réfection des forteresses et nomment différentes constructions à caractère militaire et civil du territoire de la Scythia Minor. On accorde une attention toute spéciale à la fondation, par Valens, d'une forteresse située sur la rive droite du Danube, fort probablement la cité de *Cius* (*CIL*, III, 6159 = 7494 = Dessau, *ILS*, 770).

⁵³ S. Lambrino, *Bis exarchus*, in *RIR*, X, 1940, p. 333—339. O inscripție funerară din secolul al IV-lea, pusă pentru un *circitor* (subofițer, comandant de rond) de *vixillatione XII [I?] catafractari (orum)*, s-a descoperit la Histria. V. Pârvan, *Histria*. IV, București, 1916 (extr. din *ARMSI*, seria II, t. XXXVIII), p. 695—700.

⁵⁴ Sozomenos, *Hist. eccl.*, VI, 21, in Migne, *P. G.*, t. 67, col. 1311—1315 (—*GCS*, ed. J. Bidez, G. C. Hansen, Berlin, 1960, p. 263).

En ce qui concerne le passage 138 *d* — 139 *a* du discours *Or. X*, l'auteur est d'avis que le contexte dans lequel apparaît l'information de Themistios sur le « trophée » (τρόπαιον) symboliquement élevé par Valens, n'exclut pas l'existence matérielle d'un véritable trophée (N. Iorga), à l'encontre des opinions soutenant qu'il s'agit d'un simple « trophée moral » (J. Guey). La manière figurée de s'exprimer de l'orateur grec, employée avant et après ce passage dans le texte du même discours, permet de supposer qu'un trophée matériel a réellement existé. L'auteur, tout en gardant la réserve due jusqu'à la découverte de nouvelles données archéologiques, n'exclut pas la possibilité que le trophée auquel fait allusion Themistios, soit non pas le monument triomphal d'Adamclissi — qui appartient pour sûr à Trajan — mais le monument dont proviennent les cinq blocs à inscriptions publiées auparavant par Gr. Tocilescu (*CIL*, III, 14214,24), P. Nicorescu et S. Lambrino. Ces blocs à inscriptions faisaient partie du parement d'un édifice commémoratif, probablement un monument dans le genre du mausolée d'Adamclissi, élevé au IVe siècle, quelque part dans les environs de la forteresse de *Salsovia*.